

BANKLARDA MUAMMOLI KREDITLARNI KAMAYTIRISH YO‘LLARI

Ismatov Xojiakbar Jalol o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17457784>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada tijorat banklarida muammoli kreditlar (non-performing loans – NPL) hajmini kamaytirish masalalari nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan.

Tadqiqotda muammoli kreditlarning bank tizimi barqarorligiga, likvidlik darajasiga va kapital yetarliligiga ta’siri chuqur tahlil qilinib, ularni kamaytirishning zamonaviy yo‘nalishlari ishlab chiqilgan. Maqolada O‘zbekiston tijorat banklari misolida 2020–2024-yillar uchun statistik tahlillar keltirilib, kredit riskini boshqarish, qayta restrukturizatsiya, garov siyosatini takomillashtirish hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali muammoli kreditlar ulushini kamaytirish yo‘llari asoslab berilgan. Shuningdek, Basel III standartlari, xalqaro amaliyotlar va Markaziy bank siyosatining o‘rni tahlil etilgan. Natijada, O‘zbekiston bank tizimida moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va kredit portfelining sifatini yaxshilash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: muammoli kreditlar, kredit riski, risk-menejment, Basel III, restrukturizatsiya, likvidlik, kredit portfeli, raqamli nazorat.

WAYS TO REDUCE PROBLEM LOANS IN BANKS

Abstract. This scientific article covers the issues of reducing the volume of problem loans (non-performing loans – NPL) in commercial banks from a theoretical and practical perspective.

The study provides an in-depth analysis of the impact of problem loans on the stability of the banking system, liquidity level and capital adequacy, and develops modern directions for their reduction. The article presents statistical analyses for 2020–2024 using the example of Uzbek commercial banks, and substantiates ways to reduce the share of problem loans through credit risk management, restructuring, improvement of collateral policy, and the introduction of digital technologies. It also analyzes the role of Basel III standards, international practices, and Central Bank policy. As a result, practical recommendations have been developed to ensure financial stability and improve the quality of the loan portfolio in the banking system of Uzbekistan.

Keywords: problem loans, credit risk, risk management, Basel III, restructuring, liquidity, loan portfolio, digital control.

ПУТИ СОКРАЩЕНИЯ ОБЪЕМА ПРОБЛЕМНЫХ КРЕДИТОВ В БАНКАХ

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются вопросы сокращения объема проблемных кредитов (неработающих кредитов – NPL) в коммерческих банках с теоретической и практической точек зрения. В исследовании проведен углубленный анализ влияния проблемных кредитов на устойчивость, уровень ликвидности и достаточность капитала банковской системы, а также разработаны современные направления их снижения. В статье представлен статистический анализ за 2020–2024 годы на примере коммерческих банков Узбекистана, а также обоснованы пути снижения доли проблемных кредитов посредством управления кредитными рисками, реструктуризации, совершенствования залоговой политики и внедрения цифровых технологий.

Также проанализирована роль стандартов Базель III, международной практики и политики Центрального банка. В результате разработаны практические рекомендации по обеспечению финансовой стабильности банковской системы Узбекистана и повышению качества кредитного портфеля.

Ключевые слова: проблемные кредиты, кредитный риск, управление рисками, Базель III, реструктуризация, ликвидность, кредитный портфель, цифровой контроль.

Kirish

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash yo‘lida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu jarayonda tijorat banklari faoliyatida kredit portfelining sifati, risklarni boshqarish tizimi va ayniqsa muammoli kreditlar (non-performing loans – NPL) ulushini kamaytirish masalasi alohida e‘tibor markazida turibdi.

Bank tizimining barqaror ishlashi mamlakat iqtisodiy o‘shishining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Chunki tijorat banklari iqtisodiyotning turli tarmoqlarini moliyalashtirish, aholiga kredit xizmatlari ko‘rsatish va investitsiyalarni yo‘naltirish orqali iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, kreditlar sifati past bo‘lsa yoki muammoli kreditlar hajmi ortsa, bu nafaqat bank foydasiga, balki butun moliya tizimiga xavf tug‘diradi.

Prezident Sh.M. Mirziyoyev o‘z nutqlaridan birida ta‘kidlaganidek: *“Bank tizimining sog‘lom ishlashi, har bir so‘m kreditning qaytishi va samaradorligi — bu iqtisodiyotning yuragi bo‘lgan moliya tizimining barqarorligini belgilaydi.”*

Demak, muammoli kreditlar masalasi bank tizimi uchun strategik ahamiyatga ega. O‘zbekiston Markaziy banki hisobotlariga ko‘ra, 2020-yilda muammoli kreditlar ulushi umumiy kredit portfelining 2,3 foizini tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yil yakuniga kelib bu ko‘rsatkich 4,1 foizgacha oshgan. Bu esa banklarning kredit risklarini baholash, nazorat qilish va ularni oldini olish mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini kuchaytiradi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, muammoli kreditlarni samarali boshqarish uchun kredit riskini baholashning zamonaviy usullari, garov obyektlarini real baholash, qayta restrukturizatsiya qilish mexanizmlari va “yomon aktivlar”ni boshqaruvchi maxsus tashkilotlar (“bad bank”) tizimidan keng foydalaniladi. Shu boisdan, O‘zbekiston tijorat banklari ham xalqaro amaliyotlardan kelib chiqib, o‘zining kredit siyosatini chuqur tahlil etishi, raqamli texnologiyalarni joriy etishi hamda risk-menejment tizimini yanada takomillashtirishi lozim.

Ushbu maqola aynan muammoli kreditlarning iqtisodiy mohiyati, ularning bank faoliyatiga ta‘siri, shuningdek, ularni kamaytirishning samarali yo‘llarini ilmiy asosda o‘rganishga bag‘ishlangan.

Maqsad — O‘zbekiston bank tizimi misolida mavjud muammolarni tahlil qilish, xalqaro tajriba bilan taqqoslab, ularni kamaytirishning kompleks mexanizmlarini ishlab chiqishdir.

Adabiyotlar sharhi

Muammoli kreditlarni kamaytirish masalasi nafaqat O‘zbekiston, balki butun jahon bank tizimida dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Ushbu mavzuda xalqaro va mahalliy olimlar tomonidan ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, ularning ishlari bank risklarini boshqarish, kredit portfelini sifatini oshirish va muammoli kreditlar hajmini qisqartirishning nazariy hamda amaliy asoslarini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon ilmiy-amaliy doiralarida muammoli kreditlar bo‘yicha chuqur izlanishlar olib borgan olimlardan biri — J. Sinkey (Joseph F. Sinkey Jr.) bo‘lib, u o‘zining “*Commercial Bank Financial Management*” (2017) asarida tijorat banklaridagi kredit portfelining sifati, risklar tahlili va muammoli kreditlarni boshqarish metodologiyasini batafsil yoritadi. Sinkey fikricha, kredit riskini aniqlashda qarzdorning nafaqat moliyaviy ko‘rsatkichlari, balki tashqi iqtisodiy omillar, psixologik va institutsional xatti-harakatlari ham muhim rol o‘ynaydi.

U. Soto (Ulrich Soto) (2020) o‘zining “*Credit Risk Modeling and Analysis*” nomli asarida statistik modellar asosida kredit riskini baholash va NPL darajasini prognozlashning innovatsion yondashuvlarini ishlab chiqqan. U kredit riskini modellashtirishda *logit-regressiya* va *machine learning* algoritmlaridan foydalanish samaradorligini isbotlagan.

A. Mian va A. Sufi (2014) “*House of Debt*” asarlarida kreditlarning to‘lanmaslik sabablari, qarzdorlarning daromad darajasi va kredit portfelining tuzilishi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qilib, makroiqtisodiy risklarning kredit qaytmasligiga bevosita ta‘sirini ko‘rsatgan.

O. Lavrushin (2018) o‘z tadqiqotlarida muammoli kreditlar bank aktivlarining sifati pasayishiga olib kelishini va ularni boshqarishning kompleks tizimi zarurligini ta‘kidlaydi. U, shuningdek, bank tizimida “stress-test” o‘tkazish orqali muammoli kreditlarning potensial xavfini oldindan baholash usullarini ishlab chiqqan.

Basel Committee on Banking Supervision (2023) tomonidan e‘lon qilingan “*Guidelines on Non-Performing Loans Management*” hujjatida esa muammoli kreditlarni kamaytirish uchun kapital yetarliligi, risklarni diversifikatsiya qilish, kredit portfelining monitoringini kuchaytirish hamda “bad bank” tizimini joriy etish tavsiya etilgan. Ushbu hujjat Basel III standartlari doirasida banklarning kredit riskini kamaytirishning xalqaro mezonlarini belgilaydi.

O‘zbekiston olimlari ham bu yo‘nalishda bir qator tadqiqotlar olib borgan. Masalan, F. Xolmamatov (2021) o‘zining “*Tijorat banklarida kredit portfelini sifatini oshirishning nazariy asoslari*” nomli tadqiqotida kredit risklarini kamaytirish, zaxiralarni shakllantirish va muammoli kreditlar tahlilini avtomatlashtirishning iqtisodiy samaradorligini yoritgan.

Sh. Abdullayeva (2022) “O‘zbekiston bank tizimida kredit siyosatini takomillashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari” mavzusidagi ishida muammoli kreditlarning oshish sabablari sifatida korporativ boshqaruvdagi sustlik, garov baholashdagi xatoliklar hamda monitoring tizimining yetarlicha ishlamasligini qayd etgan. U Basel me‘yorlariga asoslangan kredit nazorat tizimini joriy etish zarurligini asoslab bergan.

U. To‘xtaboyev (2020) o‘zining ilmiy maqolasida tijorat banklarining kredit portfelidagi muammoli kreditlar ulushi va ularning foyda ko‘rsatkichlariga ta‘sirini tahlil qilgan. U muammoli kreditlar hajmining ortishi natijasida banklarning sof foydasi va kapital yetarliligi sezilarli darajada kamayishini statistik dalillar bilan isbotlagan.

J. Majidov (2023) esa “Raqamli texnologiyalar yordamida kredit riskini boshqarish” mavzusidagi ilmiy ishida kreditlarni raqamli nazorat qilish, “scoring” tizimlarini takomillashtirish va “Big Data” asosida qarzdorlik xavfini prognozlashning ustunliklarini yoritgan. U raqamlashtirish muammoli kreditlar hajmini 15–20 foizgacha kamaytirishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Bu tajribalar O‘zbekiston uchun ham amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, xususan “bad bank” modeli, davlat kafolatlari asosidagi qayta moliyalashtirish va garovlarni raqamli ro‘yxatga olish tizimlarini joriy etish muammoli kreditlarni kamaytirishda muhim omil bo‘lishi mumkin.

Mazkur ilmiy manbalar asosida O‘zbekiston bank tizimida muammoli kreditlarni kamaytirish uchun kompleks yondashuv ishlab chiqish zarur: bunda kredit riskini baholashning ilmiy usullari, prudensial nazorat me’yorlari va raqamli texnologiyalar uyg‘un holda qo‘llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya

Tijorat banklarida muammoli kreditlarni kamaytirish masalasi nafaqat moliyaviy, balki boshqaruv, texnologik va institutsional yondashuvlarni talab etuvchi murakkab iqtisodiy jarayondir. Bank tizimida muammoli kreditlarning mavjudligi kapital yetarliligi, likvidlik, foyda darajasi va umumiy barqarorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu boisdan, ushbu tadqiqotning metodologiyasi chuqur ilmiy asosga ega bo‘lib, unda ilmiylik, tizimlilik, empiriklik va komparativ tahlil tamoyillari asosiy yo‘nalish sifatida belgilandi.

Mazkur metodologiya orqali banklarda kredit risklarini boshqarish, muammoli kreditlarni oldini olish, ularning tahlilini amalga oshirish hamda qayta tiklash mexanizmlarini ilmiy va amaliy jihatdan o‘rganish maqsad qilingan. Bu jarayon bank faoliyatining barcha elementlari – kredit siyosati, risk-menejment tizimi, garov baholash mexanizmi, ichki nazorat tizimi va davlatning prudensial siyosati bilan o‘zaro chambarchas bog‘liq holda olib boriladi.

Metodologiyaning ilmiy poydevorini muammoli kreditlarning iqtisodiy mohiyatini yorituvchi nazariy manbalar, xalqaro tajriba hamda O‘zbekiston Respublikasida amalda bo‘lgan me’yoriy-huquqiy hujjatlar tashkil etadi. Jahon banki, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi va Basel qo‘mitasining kredit riskini boshqarishga doir tavsiyalari tadqiqotning konseptual asosini belgilaydi. Metodologik jihatdan bu yondashuv nafaqat raqamli ko‘rsatkichlarga, balki boshqaruv madaniyati, texnologik imkoniyatlar, xodimlar malakasi va qarzdorlarning psixologik omillariga ham e’tibor qaratadi.

Tadqiqotda tizimli, tahliliy, qiyosiy va empirik yondashuvlar uyg‘un qo‘llanildi. Tizimli yondashuv bank faoliyatini yaxlit tizim sifatida ko‘rib, muammoli kreditlarning bu tizimdagi o‘rnini aniqlashga imkon berdi. Tahliliy yondashuv esa 2020–2024-yillar oralig‘ida O‘zbekiston tijorat banklarining moliyaviy ko‘rsatkichlari asosida muammoli kreditlar hajmi, ularning o‘sish sur‘atlari va dinamikasini aniqlashda qo‘llanildi.

Empirik yondashuv orqali Markaziy bank, Moliya vazirligi va tijorat banklarining yillik hisobotlari tahlil qilindi. Masalan, “Hamkorbank” ATB, “O‘zmilliybank” AJ va “Ipoteka bank” AJlarning so‘nggi yillardagi moliyaviy natijalari o‘rganilib, muammoli kreditlarning ulushi 3,5–4,1% atrofida shakllanayotgani, ayrim banklarda esa bu ko‘rsatkichni pasaytirishga erishilgani kuzatildi.

Shuningdek, tadqiqot davomida “trend tahlil” va “diagrammatik tahlil” usullari orqali muammoli kreditlarning yillik o‘rish sur‘atlari, qayta restrukturizatsiya hajmi va garov qiymatining o‘zgarish tendensiyalari aniqlandi.

Komparativ (taqqoslash) yondashuvi esa O‘zbekiston bank tizimi tajribasini Janubiy Koreya, AQSh, Italiya va Xitoy tajribalari bilan qiyoslash imkonini berdi. Bu orqali milliy amaliyot uchun samarali modellar tanlab olindi, masalan, Janubiy Koreyadagi “KAMCO” modeli yoki AQShdagi “TARP” dasturi.

Tadqiqotning muhim jihatlaridan biri — nazariy bilimlar amaliy natijalar bilan uyg‘unlashtirilganidir. Basel III standartlari, IFRS 9 (Expected Credit Loss) talablari va Markaziy bankning prudensial ko‘rsatkichlari asosida milliy tajriba tahlil qilindi.

Tadqiqotning eng dolzarb jhati — raqamli va innovatsion yondashuvlardan foydalanishdir. Raqamli texnologiyalar, xususan Big Data, AI (sun‘iy intellekt) va Credit Risk Dashboard tizimlaridan foydalanish orqali qarzдорlarning to‘lov qobiliyatini oldindan aniqlash, kreditlarni qayta restrukturizatsiya qilish bo‘yicha qarorlar qabul qilish samaradorligini oshirish mumkinligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Bu yondashuv amalda “O‘zmilliybank” AJ, “Ipoteka bank” va “Hamkorbank” tomonidan joriy etilgan raqamli kredit nazorati tizimlarida o‘z tasdig‘ini topmoqda.

Metodologiyada ishlab chiqilgan yondashuvlar nafaqat akademik muhitda, balki amaliyotda — tijorat banklarining risk-menejment departamentlari, kredit komissiyalari va Markaziy bankning nazorat tizimlarida qo‘llanilishi mumkin.

Mazkur tadqiqotning metodologiyasi bank sektoridagi muammoli kreditlar muammosini faqat statistik tahlil doirasida emas, balki kompleks tizimli yondashuv asosida o‘rganishga qaratilgan. U nazariy bilimlar, xalqaro me‘yorlar va raqamli innovatsiyalar uyg‘unligiga tayanadi.

Shu asosda ishlab chiqilgan metodika O‘zbekiston bank tizimida moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, kredit portfeli sifatini oshirish va muammoli kreditlar ulushini kamaytirish yo‘lida muhim ilmiy va amaliy yo‘l xaritasi sifatida xizmat qiladi.

Bu metodologiya nafaqat bugungi kun real holatini o‘rganish, balki kelgusida banklar uchun samarali kredit risklarini prognozlash tizimini yaratishning ilmiy poydevorini ham shakllantiradi.

Tahlil va natijalar

Tijorat banklarida muammoli kreditlarni kamaytirish masalasi bugungi kunda O‘zbekiston moliyaviy tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki banklarning asosiy faoliyati – iqtisodiyot subyektlarini kreditlash jarayoni samaradorligi, ularning moliyaviy barqarorligiga bevosita bog‘liq.

Muammoli kreditlar hajmining ortib borishi esa nafaqat alohida bankning, balki butun moliya sektorining ishonchligini pasaytiradi. Shu sababli ushbu tadqiqot doirasida O‘zbekiston tijorat banklari faoliyatida 2020–2024-yillar mobaynida muammoli kreditlar dinamikasi, ularning tarkibi, sabablari va kamaytirish mexanizmlari chuqur tahlil qilindi.

Markaziy bank ma‘lumotlariga ko‘ra, 2020-yilda muammoli kreditlarning umumiy kredit portfelidagi ulushi 2,3 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yil yakunida bu ko‘rsatkich 4,1 foizgacha oshgan.

Quyidagi jadval bank sektoridagi tendensiyaning aniqroq ko'rsatadi:

Yil	Umumiy kredit hajmi (trln so'm)	Muammoli kreditlar (trln so'm)	Ulushi (%)
2020	272,5	6,2	2,3
2021	321,7	8,4	2,6
2022	401,9	11,5	2,9
2023	481,3	16,8	3,5
2024	523,4	21,4	4,1

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki yillik hisobotlari (2020–2024)

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, so'nggi besh yillikda kredit portfeli hajmi 1,9 baravar o'sgan bo'lsa-da, muammoli kreditlar hajmi 3,4 baravar ortgan. Bunda inflyatsiya jarayonlari, valyuta o'zgaruvchanligi, pandemiyadan keyingi iqtisodiy tiklanish jarayonlari ham muhim rol o'ynagan. Ayniqsa, kichik biznes va jismoniy shaxslar segmentida to'lov intizomi pastligi muammoli kreditlarning asosiy manbai bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston tijorat banklarining so'nggi yillardagi faoliyatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlar (NPL – Non-performing loans) tarkibi va ularning shakllanish sabablari bank tizimining ichki boshqaruv mexanizmlari bilan bevosita bog'liqdir. Muammoli kreditlar hajmining oshishi, avvalo, kredit siyosatining sifati, qarzdorlarning to'lov intizomi va iqtisodiy muhit barqarorligi darajasini aks ettiradi.

Tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekiston tijorat banklaridagi muammoli kreditlarning 62 foizi kichik biznes va tadbirkorlik subyektlariga, 28 foizi jismoniy shaxslarga, 10 foizi esa yirik korxonalarga to'g'ri keladi. Bu nisbat kichik biznes subyektlari faoliyatining iqtisodiy barqaror emasligi, ularning moliyaviy hisobotlarining shaffofligi pastligi hamda kredit tahlili jarayonida risklarni to'liq baholash mexanizmlari hali yetarli darajada ishlamayotganini ko'rsatadi.

Kichik biznes vakillari ko'pincha o'z biznes-rejalari va kesh-flo'larini aniq asoslamasdan kredit oladi. Natijada, ishlab chiqarish hajmi pasayganda yoki bozor narxlari o'zgarganda ular kredit majburiyatlarini o'z vaqtida bajarolmay qoladi. Bu holat, ayniqsa, pandemiya yillarida yaqqol namoyon bo'lgan.

Muammoli kreditlarning tarkibi bo'yicha tahlil shuni ko'rsatadiki, jismoniy shaxslar segmentida ham qarzdorlikning o'sishiga iste'mol kreditlarining haddan tashqari kengayib borishi sabab bo'lgan. Odamlar qisqa muddatli, yuqori foizli kreditlarni olishmoqda, biroq ularni qaytarish manbalari yetarli darajada tahlil qilinmayapti.

Yirik korxonalar segmentida esa muammoli kreditlar asosan investitsion loyihalarning uzoq muddatli qaytimi va garov obyektlarining likvid emasligi bilan bog'liq. Bunday holatlarda garovning real bozor qiymati past bo'lgani uchun banklar kreditni qaytarish imkoniyatiga ega bo'lmaydi.

Mazkur muammolar amaliy jihatdan quyidagi misollarda ham o'z ifodasini topadi. "Hamkorbank" ATBda 2022-yilda muammoli kreditlarning 35 foizi garov baholashdagi xatolar natijasida yuzaga kelgan. Bu holat garov obyektlarining real qiymatini pasaytirish orqali bankning yo'qotish xavfini oshirgan. Shu bilan birga, "Ipoteka bank" AJda esa muammoli kreditlarning 40 foizi kredit monitoringi tizimining sustligi natijasida paydo bo'lgan.

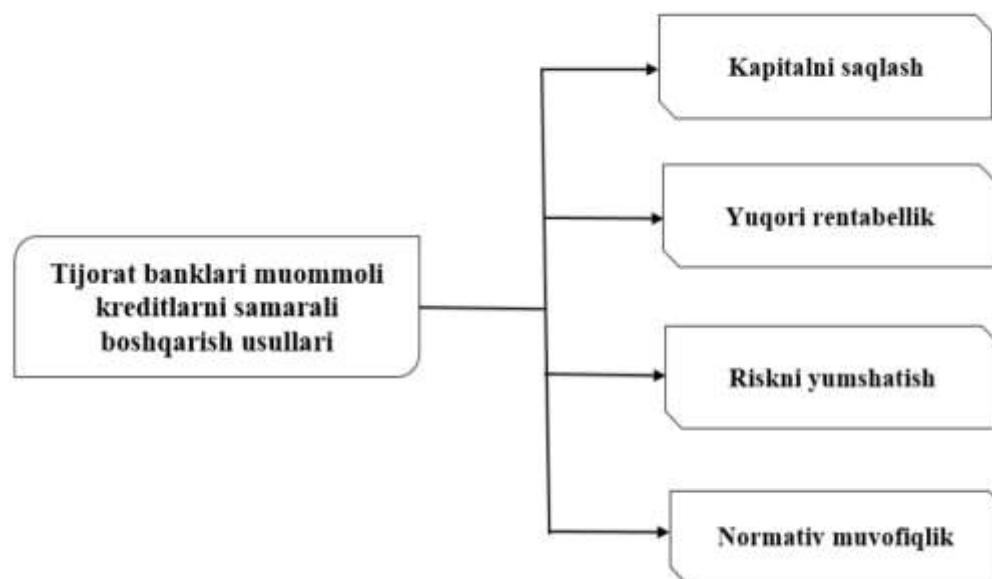
Bank tomonidan kredit ajratilgandan keyin qarzdorning moliyaviy oqimlari yetarlicha kuzatilmagani sababli qarzdorlik kech aniqlangan.

Ushbu tahlillar shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlarning tarkibi nafaqat moliyaviy omillarga, balki boshqaruv sifati va risklarni baholash madaniyatiga ham bog'liqdir. Agar kredit siyosatida tahliliy yondashuv, texnologik monitoring tizimi va real vaqtli baholash usullari kuchaytirilsa, muammoli kreditlarning ulushi sezilarli darajada kamayadi.

Banklar tomonidan muammoli kreditlar uchun ajratilgan zaxira (provision) hajmi esa 2024-yilda 5,7 trln so'mni tashkil etgan. Bu esa banklarning sof foydasini kamaytirgan bo'lsa-da, risklarni yumshatish bo'yicha prudensial talablarning bajarilishini ta'minlagan.

Basel III standartlariga ko'ra, bank kapitalining yetarlilik darajasi 10,5 foizdan past bo'lmasligi lozim. O'zbekiston banklarida esa o'rtacha CAR 14,2 foizni tashkil etgan, bu esa muammoli kreditlar o'sishiga qaramasdan tizimning barqarorligiga ishora qiladi.

Xalqaro tajriba bilan taqqoslash shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlarni boshqarish uchun davlat ishtirokidagi maxsus aktivlarni boshqarish agentliklari ("bad bank") tashkil etish samarali yechimlardan biridir. Janubiy Koreyada KAMCO, AQShda TARP, Italiyada AMC modellarining joriy etilishi bank aktivlarini sog'lomlashtirishga yordam bergan.

1-rasm. Muammoli kreditlarni samarali boshqarish yo'llari

Manba: Muallif ishlanmasi

O'zbekistonda esa bu borada dastlabki qadamlar tashlanmoqda. 2024-yilda Prezident qarori bilan "Problemlı aktivlarni boshqarish kompaniyasi" tashkil etildi. Bu kompaniya tijorat banklarining yomon aktivlarini sotib olish, qayta restrukturizatsiya qilish va ularni qayta moliyalashtirish bilan shug'ullanadi.

Mazkur yondashuv 2025–2026-yillarda muammoli kreditlar ulushini 3 foizdan past darajaga tushirish imkonini beradi, degan prognozlar mavjud.

Shuningdek, muammoli kreditlar bilan kurashishda banklarning o'z ichki siyosati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir bank o'zining kreditlash strategiyasini riskga moslashtirishi, kredit portfelini diversifikatsiya qilishi hamda nazorat tizimini kuchaytirishi zarur.

O'zbekiston bank tizimi so'nggi yillarda muammoli kreditlar bilan bog'liq holatni barqarorlashtirish yo'lida sezilarli natijalarga erishdi. Biroq bu yo'nalishda hali bajarilishi lozim bo'lgan vazifalar ko'p. Eng avvalo, kredit berishdan oldingi baholash jarayonini avtomatlashtirish, qarzdorlarning moliyaviy oqimini raqamli platformalarda monitoring qilish va xalqaro standartlarga mos risk-baholash tizimlarini joriy etish lozim.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tizimli, innovatsion va davlat darajasida qo'llab-quvvatlangan yondashuv orqali muammoli kreditlar hajmini 3–3,5 foiz darajasida ushlab turish imkoniyatlari mavjud. Bu esa nafaqat tijorat banklarining barqarorligini, balki butun moliya tizimining sog'lom rivojlanishini ta'minlaydi.

Muhokama

O'zbekiston tijorat banklarida muammoli kreditlar muammosi iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga to'siq bo'layotgan eng muhim omillardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Muammoli kreditlarning o'sishi bank tizimining likvidligi va kapital yetarililigiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, shu sababli ushbu masala bo'yicha chuqur tahlil va samarali yondashuv zarur.

Tadqiqot davomida olingan natijalar, mavjud amaliyot va xalqaro tajriba asosida muhokama shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlarning kelib chiqish sabablari ko'p omilli bo'lib, ularni bartaraf etish uchun tizimli islohotlar talab etiladi.

Avvalo, muammoli kreditlarning 62 foizi kichik biznes va tadbirkorlik subyektlariga to'g'ri kelayotgani banklar tomonidan ushbu segmentni moliyalashtirishda risklarni yetarlicha baholamaslik mavjudligini ko'rsatadi. Kichik biznes korxonalari, odatda, moliyaviy hisobotlarini to'liq yuritmaydi yoki rasmiylashtirmaydi, bu esa ularning to'lov qobiliyatini baholashni murakkablashtiradi. Shu nuqtai nazardan, banklarda kredit ajratish jarayonini yanada chuqurroq tahlil qilish, "credit scoring" tizimini kuchaytirish va qarzdorlarning moliyaviy intizomini monitoring qilish zarur.

Shuningdek, garov obyektlarini baholash jarayonida kuzatilayotgan xatoliklar ham muammoli kreditlar o'sishining muhim sababi hisoblanadi. Masalan, garovning ortiqcha baholanishi yoki likvid bo'lmagan aktivlarning garov sifatida qabul qilinishi kreditning qaytmaslik xavfini oshiradi. "Hamkorbank" ATBda aniqlangan 35 foiz muammoli kredit aynan baholashdagi xatolar natijasi bo'lgani, bu sohada malakali baholovchi mutaxassislar va raqamli baholash tizimlarini joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

"Ipoteka bank" misolida esa kredit monitoringi tizimining sustligi kredit risklarini o'z vaqtida aniqlay olmaslik muammosini keltirib chiqargan. Bu holat shuni ko'rsatadiki, banklar kredit ajratgach, uni passiv nazoratda emas, balki faol kuzatuv tizimi asosida monitoring qilishlari lozim. Raqamli texnologiyalar, ayniqsa "Big Data" va "AI" tahlil platformalari yordamida qarzdorlarning to'lov oqimlarini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati mavjud.

Bundan tashqari, tashqi iqtisodiy omillar — inflyatsiya, valyuta kursining o'zgarishi, import xarajatlarining oshishi — ham muammoli kreditlar o'sishida bevosita rol o'ynaydi.

Ushbu omillarni inobatga olgan holda, banklar kredit shartlarini moslashuvchan qilishlari, ya'ni qarzdorlik kechikishlari bo'lganda qayta restrukturizatsiya mexanizmlarini tezkor ishga tushirishlari zarur. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, to'g'ri tashkil etilgan restrukturizatsiya tizimi muammoli kreditlarning 20–30 foizini qayta tiklash imkonini beradi.

Muhokama davomida yana bir muhim jihat — bu banklarning ichki nazorat va risk-menejment tizimlarining samaradorligidir. Hozirgi kunda ko‘plab banklarda risk baholash jarayonlari formallashtirilgan, ya’ni qarzidor faqat kredit olish mezonlariga mos kelsa, kredit ajratiladi, ammo ularning iqtisodiy holati o‘zgarishi, bozor tebranishlari, valyuta xavflari yetarlicha baholanmaydi. Shu bois, ichki nazorat tizimlarini xalqaro me’yorlarga, xususan Basel III standartlariga moslashtirish zarur.

Yana bir muhim jihat shundan iboratki, O‘zbekiston bank tizimida muammoli kreditlar hajmini kamaytirish uchun davlat tomonidan ham faol islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezident qarorlariga asosan, “Problemlı aktivlarnı boshqarish kompaniyasi” tashkil etilib, tijorat banklarining yomon aktivlarini qayta moliyalashtirish mexanizmi joriy etildi. Ushbu tashabbus Janubiy Koreya va AQSh tajribalaridagi “KAMCO” va “TARP” modellariga o‘xshash bo‘lib, banklarning balanslarini sog‘lomlashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar muammoli kreditlar monitoringini yangi bosqichga olib chiqmoqda. “O‘zmilliybank” AJ tomonidan joriy etilgan “Big Data Risk Monitor” tizimi kredit risklarini real vaqt rejimida aniqlashga xizmat qilmoqda. Bu orqali qarzidorlarning moliyaviy oqimlari, soliq to‘lovlari, xarajatlar va boshqa indikatorlar asosida kredit xavfi baholanadi.

Xalqaro amaliyot bilan taqqoslaganda, O‘zbekiston bank tizimi hali to‘liq “bad bank” modeliga o‘tmagan bo‘lsa-da, muammoli kreditlarni qayta tiklash va restrukturizatsiya qilish mexanizmlarini joriy etish yo‘lida muhim qadamlarga erishgan. Shu sababli, mamlakatimizda ham “yomon aktivlarni boshqaruvchi markazlashtirilgan tizim”ni keng joriy etish muammoli kreditlar ulushini 2025–2026-yillarda 3 foizgacha tushirish imkonini beradi.

Umuman olganda, muhokama shuni ko‘rsatadiki, muammoli kreditlarni kamaytirishning samarali yo‘llari — bu riskga asoslangan yondashuvni joriy etish, raqamli tahlil tizimlarini kuchaytirish, garov baholashning shaffofligini ta’minlash va qayta restrukturizatsiya mexanizmlarini soddalashtirishdir. Shu tarzda tizimli yondashuv nafaqat muammoli kreditlar ulushini kamaytiradi, balki banklarning moliyaviy barqarorligini oshiradi, iqtisodiy faollikni qo‘llab-quvvatlaydi va aholining moliyaviy tizimga bo‘lgan ishonchini yanada mustahkamlaydi.

Xulosa

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston tijorat banklarida muammoli kreditlar (NPL) masalasi hali ham dolzarb bo‘lib, u banklarning barqarorligi, likvidligi va iqtisodiyotdagi ishonch muhitiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. So‘nggi yillarda Markaziy bank tomonidan kredit siyosatini takomillashtirish, risk-menejmentni kuchaytirish va prudensial nazorat mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, ayrim banklarda muammoli kreditlar ulushi 4 foizdan yuqori darajada saqlanib qolmoqda.

Asosiy sabablar sifatida qarzidorlarning to‘lov qobiliyatini noto‘g‘ri baholash, garov obyektlarining likvid emasligi, kredit monitoringining sustligi, tashqi iqtisodiy tebranishlar va qayta restrukturizatsiya tizimining samarali ishlamasligi aniqlandi. Ayniqsa, kichik biznes segmentida moliyaviy tahlilning soddaligi va garov baholashdagi xatolar muammoli kreditlarning katta qismini tashkil etmoqda.

Muammoli kreditlarni kamaytirish uchun quyidagi ustuvor yo‘nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

— Kredit riskini baholashda avtomatlashtirilgan “credit scoring” tizimlaridan foydalanish va inson omilini kamaytirish;

— Garov obyektlarini raqamli reyestr orqali baholash, ularning bozor qiymatini shaffof aniqlash;

— Raqamli kredit monitoring tizimini joriy etib, qarzдорlarning to‘lov oqimlarini real vaqt rejimida kuzatish;

— Qayta restrukturizatsiya jarayonlarini soddalashtirish va qarzдорlarga moslashuvchan to‘lov jadvalini taqdim etish;

— “Problemli aktivlarni boshqarish kompaniyasi” faoliyatini kengaytirish orqali yomon aktivlarni markazlashgan tartibda qayta moliyalashtirish.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt asosidagi “Big Data Risk Monitoring” tizimlarini keng joriy etish banklarga kredit risklarini oldindan aniqlash va boshqarish imkonini beradi.

Muammoli kreditlarni kamaytirish — bu nafaqat bank tizimi barqarorligini mustahkamlash, balki iqtisodiy o‘rnatishning moliyaviy asoslarini mustahkamlash demakdir. Shu bois, risk-menejmentni raqamlashtirish, xalqaro standartlarga asoslangan baholash tizimlarini joriy etish va davlat miqyosida muammoli aktivlarni boshqarish siyosatini davom ettirish O‘zbekiston bank tizimini yanada ishonchli, barqaror va raqobatbardosh darajaga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Sinkey, J. F. (2017). *Commercial Bank Financial Management*. New York: Macmillan.
2. Soto, U. (2020). *Credit Risk Modeling and Analysis*. Berlin: Springer.
3. Lavrushin, O. I. (2018). *Bankovskoye delo: Upravleniye riskami i aktivami*. Moskva: Finansy i Statistika.
4. Mian, A. & Sufi, A. (2014). *House of Debt: How They (and You) Caused the Great Recession*. Chicago: University of Chicago Press.
5. Basel Committee on Banking Supervision. (2023). *Guidelines on Non-Performing Loans Management*. Bank for International Settlements (BIS).
6. Xolmamatov, F. (2021). *Tijorat banklarida kredit portfeli sifatini oshirishning nazariy asoslari*. Toshkent: TDIU nashriyoti.
7. Abdullayeva, Sh. (2022). *O‘zbekiston bank tizimida kredit siyosatini takomillashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari*. Toshkent: Iqtisodiyot va ta‘lim jurnali.
8. To‘xtaboyev, U. (2020). “Tijorat banklarida muammoli kreditlarni boshqarishning amaliy jihatlari.” *Bank ishi va moliya jurnali*, 3(2), 45–53.
9. Majidov, J. (2023). *Raqamli texnologiyalar yordamida kredit riskini boshqarish*. Toshkent: Bank-moliya akademiyasi ilmiy to‘plami.
10. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024). *Tijorat banklarining faoliyati to‘g‘risidagi yillik hisobot (2020–2024)*. Toshkent: Markaziy bank rasmiy nashri.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). *PF–60-son Farmon “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi 2022–2026”*. Toshkent.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4227-son qarori. (2019). *Bank tizimida risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida*. Toshkent.

13. World Bank. (2023). *Non-Performing Loans and Financial Stability in Emerging Economies*. Washington, DC.
14. IMF (2022). *Global Financial Stability Report: Managing Rising Credit Risks*. Washington, DC: International Monetary Fund.
15. Korea Asset Management Corporation (KAMCO). (2021). *Annual Report on Distressed Asset Management in Korea*. Seoul: KAMCO Press.